

ROMI U PITOMAČI: IZMEĐU ETNOMIMIKRIJE I OČUVANJA ROMSKOG IDENTITETA

ROMA IN PITOMAČA: BETWEEN ETHNOMIMICRY AND PRESERVATION OF ROMA IDENTITY

Dragutin BABIĆ

Institut za migracije i narodnosti
Trg S. Radića 3, Zagreb

Filip ŠKILJAN

Institut za migracije i narodnosti
Trg S. Radića 3, Zagreb

Primljeno / Received: 25. 3. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 323.15(=214.58)(497.525.1Pitomača)“20”
39(=214.58)(497.525.1Pitomača)“20”

SAŽETAK

U ovom radu se analiziraju intervjui, provedeni u Pitomači sa pripadnicima romske etničke zajednice. Specifičnost Roma u Pitomači svakako je njihovo značajno smanjenje u proteklih nekoliko desetljeća. I dok u ostalim destinacijama u Hrvatskoj naseljenima romskom populacijom dolazi do porasta pripadnika ove etničke zajednice, posebno u posljednjem popisu stanovništva 2011., to u Pitomači nije slučaj. Razlog ovom povećanju Roma u Hrvatskoj treba tražiti u iznadprosječnom natalitetu i slobodnijem etničkom izjašnjavanju s vremenskim odmakom od ratnih sukoba. Zašto je situacija u Pitomači drugačija, koliko je u dužem razdoblju prisutna etnomimikrija te kako se u ovom naselju Virovitičko-podravške županije čuva romski identitet, putem intervjua smo htjeli saznati od samih pripadnika romske populacije. U tu svrhu intervjuirali smo pet (5) pripadnika romske etničke manjine a intervjui su trajali oko četrdeset minuta. Romi u Pitomači su pripadnici dvije skupine, Kolompari i Šijaki, a među njima je prisutan određeni animozitet, koji se manifestira u socijalnoj konstrukciji unutarromskih stereotipa i predrasuda. Romi u Pitomači imaju za ovu etničku zajednicu iznadprosječni standard, što između ostalih razloga pridonosi bijegu dijela ove populacije od romskog identiteta. Iako su smješteni u vlastitim kućama, zadržali su nomadski način života, što je u korelaciji sa njihovim zanimanjima (trgovina, skupljanje sekundarnih sirovina). Neki od pripadnika ove populacije ulaze u javni život u gradu i u županiji, sa svim poteškoćama koje inače prate nacionalnomanjinsku a posebno romsku populaciju. Intervjuirani ističu probleme koji proizlaze iz stereotipa i predrasuda o njima, koji rezultiraju stigmatizacijom pa i diskriminacijom pripadnika ove etničke zajednice. Integracija Roma u hrvatsko društvo, posebno posredstvom ulaska u sferu obrazovanja i rada, nameće se kao dugotrajnija i dosta zahtjevnija akcija za sve aktere, od hrvatske države i društva na svim razinama do samih Roma, a u Pitomači je ovaj proces odmakao nešto dalje u odnosu na druge romske destinacije u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Romi; Pitomača; etnomimikrija; identitet; Podravina

Key words: Roma; Pitomača; ethnomimicry; identity; Podravina

1. UVOD

Romi su marginalna etnička zajednica, čiji pripadnici u društvima/državama u kojima obitavaju i žive, imaju minornu društvenu moć a njezini pripadnici su u tim društvima uglavnom segregirani a ponegdje i getoizirani u odnosu na ostale pripadnike tih društava. Ratovi i socijalne kataklizme su posebno opasni i traumatični za ovu bezdržavnu etničku zajednicu, koja je često u prošlosti bila izložena

teškim progonima i genocidu. Posebno je paradigmatičan primjer Drugog svjetskog rata, u kojemu je pobijen veliki broj Roma, u Trećem Reichu i njegovim satelitima, kvinslinškim državama, među kojima je NDH zauzimala 'značajno' mjesto. Romi u Europu dolaze najviše u razdoblju od 10. do 14. stoljeća, a u Hrvatskoj se spominju 1362. u Dubrovniku. U Republici Hrvatskoj (Popisi 1991., 2001., 2011.)¹, broj Roma se kretao od 6.695 (1991.), 9.463 (2001.) do 16.975 (2011.), a značajno povećanje njihovog broja od popisa do popisa, osim u visokom natalitetu, treba tražiti u etnomimikriji i to u neposredno predratnom razdoblju kao i za vrijeme ratnih sukoba, što je značajka romske populacije u takvim događanjima, upravo uslijed tragičnih i teških povijesnih iskustava, kako u Europi tako i na prostoru Hrvatske. Nakon završetka ratnih sukoba i prestanka neposredne opasnosti po život, uz povećanje životnog standarda, Romi se slobodnije etnički izjašnjavaju, što doprinosi statističkom povećanju pripadnika ove etničke zajednice. U *Virovitičko-podravskoj županiji*, u čijem sastavu se nalazi naselje *Pitomača*, Romi su u navedena tri posljednja popisa stanovništva vrlo malo zastupljeni. Tako ih je u ovoj županiji 1991. g. bilo 86, zatim 2001., svega 4, da bi se broj Roma u posljednjem popisu povećao na 14. Roma je ovdje u nedavnoj prošlosti bilo znatno više, ali se nakon Drugog svjetskog rata u velikoj većini ne izjašnjavaju kao Romi. U njihovom ponašanju i izjašnjavanju prisutna je etnomimikrija, što je, uz probleme identiteta, predrasuda, stigmatizacije i segregacije, jedna od tema analize u ovom radu, kako na teorijskoj tako i na empirijskoj razini. Sociokulturni ambijent u kojem se socijaliziraju Romi, posebno u sferi primarne socijalizacije, umnogome nije povoljan za pripadnike ove etničke zajednice. Te okolnosti i akteri kao nosioci socijalizacijskih procesa, u dužem razdoblju perpetuiraju ovu nepovoljnu situaciju, čineći od nje uhodani obrazac. Na primjeru Pitomače može se vidjeti da se promjenom tih okolnosti (značajno poboljšanje materijalne infrastrukture) događaju i promjene u sustavu vrijednosti kao i u mentalitetu romskog stanovništva. U Pitomači je u nedavnoj prošlosti bilo dosta stanovnika koji su se u popisima stanovništva izjašnjavali kao Romi. Situacija se s vremenom mijenja, pa je se tako u posljednjem popisu iz 2011. g. samo 6 stanovnika tako izjasnilo. Koji su tome razlozi i kako sami pripadnici ove etničke zajednice objašnjavaju primijećene promjene, to je sukus ovog rada. Etnomimikrija je vezana najčešće za one situacije kada pripadnici pojedinih etničkih/nacionalnih zajednica spašavaju 'goli' život a pripadaju označenim (stigmatiziranim) skupinama u društvu. Puno je takvih situacija u svjetskoj povijesti, a u Hrvatskoj su svakako relevantni Drugi svjetski rat i Domovinski rat devedesetih godina dvadesetog stoljeća, u procesu raspada bivše Jugoslavije. No slučaj Roma u Pitomači ima drugačije uzroke i konotacije. U tu svrhu provedeni su u Pitomači polustrukturirani intervjui na romskoj populaciji sa pitanjima fokusiranim upravo na promjene u toj populaciji, kao i probleme s kojima se susreću u ovom naselju i šire, od predrasuda, stereotipa, stigmi, diskriminacije i getoizacije, kao različitih socijalnih obrazaca romskog i ne-romskog stanovništva, te odnosa Roma prema državnim institucijama i države na svim razinama prema Romima.

2. ROMI U PROŠLOSTI PITOMAČE I AKTUALNA SOCIODEMOGRAFSKA 'SLIKA'

Prema pisanju *N. Hrvatića*, poznavatelju romske problematike u Pitomači, na područje Pitomače Romi su doselili u prvoj polovini 19. stoljeća.² Čini se da se Romi naseljavaju za stalno u Pitomači sredinom 19. stoljeća kada se Romi upisuju u matične knjige rođenih. Romi su upisivani već od dvadesetih godina 19. stoljeća u knjige rođenih. Tako je upisana Barbara Horvath, krštena 2. prosinca 1827. g., kći Joanisa Horvatha i Mariae Radelics. Pokraj njih je upisano da su Zingari i stoji da žive u Pitomači. Sasvim sigurno je Romkinja bila i Catharina Kalanyosh krštena 19. studenog 1830. g. od oca Joannisa Kalanyosha i majke Helene Bogdan. Međutim, veći broj krštenih Roma nalazimo tek od 1840. godine. Te godine su krštene istog dana (25. rujna) Catharina Kalyanos i Georgius Balogh. U knjigu rođenih je kao Rom upisan i Joannes Kišpalko, kršten 11. ožujka 1846., oca Georgiusa Kišpalka i majke Barbare Uršoš. Pokraj njih stoji da su Zingari, a kao mjesto prebivanja stoji Gradec, dakle očito Stari

¹ *Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.; *Popis stanovništva 2001.*, Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.; *Popis stanovništva 2011.* vidi na www.dzs.hr.

² O Romima u Pitomači Hrvatić je objavio rad u *Podravskom zborniku* 1984. Neven HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, *Podravski zbornik '84*, (1984), str. 159-167.

Gradac. Oni su pak bili kumovi 19. travnja 1846. malome Georgiusu Bogdanu, sinu Georgiusa Bogdana i Elisabethe Uršoš. Za ove Rome se navodi da su oni nastanjeni u Gradecu na lokaciji Pustoš. To bi sasvim sigurno značilo da su bili nastanjeni izvan mjesta Stari Gradac.

Pojedina romska prezimena su se do danas izgubila u Pitomači. Tako je upisan Georgius Ignaservi (vrlo vjerojatno bi to danas bilo prezime Ignac) kršten 7. travnja 1846., sin Emerika Ignaservi i Barbare Ivanović. I kumovi novorođenčadi su redovito bili Romi (Radelići u ovom slučaju).³ Prema pisanju *N. Hrvatića*, Romi se u Pitomači tada bave kotlarskim i kovačkim poslovima, a dio njih je izrađivao i korita te drvene predmete. Žene su uglavnom prosjačile i bavile se gatanjem, a malu djecu koja još nisu prohodala nosile su u koritima. Čini se da su i u vrijeme Austro-Ugarske Romi već upisivali svoju djecu u lokalnu školu. Ipak, valja reći da su upisi djece bili pojedinačni te da djeca nisu uspijevala završiti više od tri razreda osnovne škole. Iz popisa stanovništva koji su provedeni između 1880. i 1910. godine vidljivo je da je na području kotara Đurđevac, pod kojeg je potpadalo i područje Pitomače rastao broj Roma. Tako ih je 1880. bilo svega 5, 1890. 34, 1900. 263, a 1910. godine 424.⁴ Najveći broj njih živio je u Pitomači. Romi se u Pitomači u vrijeme Kraljevine Jugoslavije dijele u tri skupine. Najsiromašniji Romi su bili koritari (današnji Bajaši) koji su stanovali na kraju Dravske ulice, na rubu šume Banov brod u bajtama i zemunicama od pruća. Muškarci su izrađivali korita, zdjele, kuhače i drvene žlice te korita za napajanje stoke, a žene su prosjačile. Bogatiji su bili čergari koji su stanovali u šatorima prema selu Kladare. Oni su izrađivali kotlove, žarače i sitniju metalnu robu. Žene su se bavile gatanjem. Njihova je osobina bila da se sele. Ni koritari ni čergari nisu svoju djecu slali u školu. Kao treća skupina javljaju se piščokari. Oni su se bavili otkupom peradi (zato su se tako i zvali jer piščoki znači pilići) i preprodajom konja te skupljanjem konjskih struna i starih krpa. Oni su za razliku od koritara i čergara imali zidane kućice u ulici prema Kladarama. Uglavnom su posjedovali konje i vlastita kola te su se razlikovali od čergara i koritara odijevanjem, govorom i načinom života.⁵

Zanimljiv je podatak da je 1921. godine na području županije Bjelovarsko-križevačke, unutar koje se nalazilo i područje kotara Đurđevac, bilo 985 govornika ciganskog kao materinjeg jezika, odnosno 715 Roma kojima je materinji jezik bio hrvatsko-srpski, što je značilo da je na području čitave županije (županija je obuhvaćala kotareve Bjelovar, Grubišno Polje, Đurđevac, Koprivnica, Križevci, Garešnica i Čazma) bilo 1700 Roma.⁶ Na području kotara Đurđevac je 1921. godine živjelo 204 Roma.⁷ Prema popisu stanovništva iz 1931. g., broj Roma na području kotara Đurđevac iznosio je 507 od kojih se 473 izjašnjavalo nacionalno kao pripadnici jugoslavenske narodnosti, 33 kao pripadnici ciganske te jedan kao pripadnik mađarske narodnosti.⁸ Očito je da su Romi iz Pitomače bili u to vrijeme uglavnom nepismeni. Kako navodi *D. Vojak* u svojoj knjizi *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. g. – 1941. g.* na Prosvjetnom saboru Seljačke sloge u prvoj polovici prosinca 1939. godine, Luka Koledić iz Pitomače je istaknuo da u Pitomači ima 16% nepismenih i da taj postotak čine pitomački Cigani. U govoru je spomenuo i činjenicu da »ako ih budemo učili čitati i pisati, bume imali školovane štetočine«. To ukazuje na odnos mještana Pitomače prema domaćim Romima.⁹

Činjenica je da je već tada, sasvim sigurno, jedan dio Roma krio svoju nacionalnost, te da su se u Pitomači iskazivali kao Hrvati. Kazivačica iz Pitomače se prisjeća da su njezini djed i baka doselili iz Bušetine u Pitomaču. »Djed je bio iz nacionalno mješovitog braka, a baka je bila polumađarica. Imali su u Pitomači malu kućicu i sedmero djece. Bili su Kolompari« (žena, 1969. g., Pitomača). Za pitomačke Rome su stigla teška vremena kada je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska čije su vlasti imale

³ Matične knjige rođenih iz rimokatoličke župe Pitomača dostupne su na internetu u razdoblju od 1783. godine do 1940. godine. Pregledavanjem tih knjiga došli smo do ovih podataka. Vidi podatke na www.familysearch.org

⁴ Danijel, VOJAK, Romi u Podravini 1880.-1941., *Podravina*, vol. 4, br. 7 (2005), str. 107-124.

⁵ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 159-167.

⁶ D. VOJAK, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb: Romsko nacionalno vijeće, 2013., str. 70.

⁷ D. VOJAK, Romi u Podravini 1880.-1941, str. 113.

⁸ D. VOJAK, Romi u Podravini 1880.-1941, str. 119.

⁹ D. VOJAK, *U predvečerje rata*, str. 137.

u planu likvidirati sve Rome. Već krajem travnja 1941. g. donesen je niz zakonskih odredbi koje su trebale otežati život Srbima, Židovima i Romima. U Zakonskoj odredbi o rasnoj pripadnosti u četvrtoj točki navedena je rasna kvalifikacija Roma, a ovaj je zakon zapravo bio kopija njemačkih Nürnberških zakona iz tridesetih godina.¹⁰ U novinama su također počeli izlaziti brojni članci u kojima su Romi okvalificirani kao kradljivci domaćega blaga, poljskih plodina, otimači novaca, palikuće i silovatelji, a rješenje je ponuđeno kao operacija kojom će se odstraniti čir (Romi, op.a.).¹¹

Nakon ozakonjenja stavljanja u podređeni položaj Roma i nakon hajke koja je stvorena u dnevnom tisku protiv Roma na red je došlo popisivanje svih Roma u NDH. U 'uputama' koje su donesene 3. srpnja 1941. određeno je da se popišu svi Romi koji žive na području NDH¹², a oni Romi koji su došli na područje NDH nakon 10. travnja 1941. trebali su biti protjerani. Čini se da je dio Roma u Pitomači ipak izbjegao tu strašnu sudbinu zahvaljujući činjenici da su pomagali ustaše u vrijeme kada su djelovali u *Janka Pusti* u Mađarskoj te da su sudjelovali u njihovu prebacivanju iz Hrvatske u tamošnji logor i obrnuto. Iz sačuvanih dokumenata vidljivo je da je u Pitomači 1941. g. živjelo oko 70 obitelji Roma kojima su ustaške vlasti uskraćivale građanska prava, odnosno nisu im dali da putuju, globili su ih, ucjenjivali i slično. U dopisu koji potpisuje *Ivan Ivanović* vidljivo je da se ti Romi smatraju Hrvatima i da su »vazda hrvatski reagirali, što je znak da u nama ne teče ciganska krv, nego hrvatska«. On ističe u svojem dopisu upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH u kolovozu 1941. godine kako pitomački Romi ulaze »u brakove sa seljačkim djevojkama i kako stanuju u zidanim kućama te da imaju seljačke posjede«. Također spominje i činjenicu da u Pitomači žive Cigani čergari, ali da su oni uglavnom pravoslavni i da žive u šatorima te da je tek koja djevojka iz njihove skupine (iz skupine piščokara) 'zgriješila' s mladićem iz čergarske skupine. Stoga su tražili komisiju koja bi ustanovila rasne prilike piščokara. Međutim, u odgovoru koji je Općinsko poglavarstvo u Pitomači poslalo Kotarskoj oblasti u Đurđevcu na dopis *Ivana Ivanovića* stoji da su mješoviti brakovi između Hrvata i Roma vrlo rijetki, da su spomenute globe izdane zbog nedozvoljenog odlaska Roma na sajam u Viroviticu te da su dozvole za putovanja izdane Romima, ali da su ih Romi trebali platiti, što uglavnom nisu željeli, pa su se stoga bunili.

Također spominje i činjenicu da su Romi putovali po bilogorskim selima i da su ondje plašili pravoslavno stanovništvo da će im ustaše sve oduzeti na što su Srbi prodavali svoje predmete i imovinu za mali novac (očito Romima). Na kraju načelnik ističe da je upravo *Ivan Ivanović* iz Pitomače tražio potvrdu da se može izjasniti kao Rom zato da ne bi morao služiti hrvatsku vojsku, a da te potvrde traže i dobivaju i drugi Romi. Općinski načelnik je kritizirao i njihov način života te je istaknuo da su preci današnjih Roma u Pitomači uglavnom bili sitni kovači, ali da su sadašnji Romi orijentirani na kućarenje od sela do sela baveći se prodajom starih krpa i skupljanjem željeza te da provode veći dio godine upravo u takvoj aktivnosti i da ono što zarade zapiju.¹³

Čini se da piščokari ipak nisu bili likvidirani tijekom Drugog svjetskog rata te da su se spasili od Jasenovca. Ipak, nisu se spasili svi pitomački Romi. Skupina koritara je odvedena u koncentracijske logore i ondje su pobijeni, kako piše *N. Hrvatić*. Hrvatić navodi da su i ostali Romi 1944. godine skoro stradali, ali da su nakon intervencije mještana Pitomače, koji su tvrdili da su oni starosjedilačko stanovništvo, a ne Romi, bili pušteni.¹⁴ Nažalost, o tome nemamo sačuvanih dokumenata. Ostali Romi iz okolice Virovitice i Slatine su stradali u ustaškim logorima 1942. godine, a veliki broj žrtava do danas nisu poimenično zabilježeni iz razloga što su pobijeni svi Romi tih naselja, pa nakon rata nije imao tko davati obavijesti o tome tko je sve stradao.¹⁵ Takva je situacija i sa stradalim koritarima iz Pitomače koji

¹⁰ *Narodne novine*, 30. travnja 1941.

¹¹ Tri socijalno-politička problema, *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 3. svibnja 1941., str. 1.

¹² D. VOJAK, Bibijana PAPO, Alen TAHIRI, *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Romsko nacionalno vijeće 2015., str. 87.

¹³ Oba ova dokumenta vidi u: Narcisa LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Jasenovac-Zagreb: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac 2003., str. 70-73. U knjizi se nalaze faksimili dokumenata.

¹⁴ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 161.

¹⁵ Samo s područja kotara Virovitice tijekom Drugog svjetskog rata odvedeno je najmanje 929 Roma u koncen-

nisu zabilježeni u popisima. Tako su pitomački Romi preživjeli rat, ali su se nakon njega prestali iskazivati kao Romi te su se u potpunosti, barem nominalno, asimilirali, odnosno počeli su se iskazivati kao Hrvati. Vidljivo je da i nakon Drugog svjetskog rata Romi ne pohađaju školu. Učiteljica Đurđa Husinec koja je u vrijeme neposredno nakon Drugog svjetskog rata radila u Pitomači je rekla: »Romi su se voljeli isticati i tući se, uvijek su kod sebe imali nož 'škljocu'. U školu su dolazili obučeni kao i druga djeca – šarene suknjice, svileni 'ftruni', domaće veste. Nisu bili lošiji u učenju od druge djece, ali zbog izostajanja, jer nastupom proljeća odlaze s roditeljima na 'teren', ostaju neocijenjeni i slabo napreduju. Obiteljski odgoj je slab i nedovoljan, a stečene radne navike su male«. ¹⁶

Nakon Drugog svjetskog rata je čak organiziran tečaj za opismenjavanje odraslih Roma do 45 godina, ali je mali broj Roma završio taj tečaj. Nakon rata je osnovano i samostalno romsko odjeljenje, ali zbog slabe efikasnosti takvog načina obrazovanja (izoliranost od druge djece i učenje po prilagođenom programu) 1956. godine se odustalo od takvog oblika nastave. U Pitomači su nakon 1945. ostale dvije vrste Roma: Kolompari, nastali transformacijom nekadašnjih Čergara i Šijaci (nakupci, preprodavači) nastali transformacijom nekadašnjih piščokara. ¹⁷ Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća pitomački Romi su se obogatili te su uz prometnicu koja iz Pitomače vodi prema zapadu (prema Đurđevcu) podignuli niz novih velikih kuća. Obogatili su se preprodajom odjeće i obuće i tako su od nekadašnjih siromašnih nomada koji stanuju u potleušicama postali relativno dobrostojeći stanovnici Pitomače. Kako kazuje jedna Romkinja »Romi se bave preprodajom stvari: od čarapa do velikih stvari. To nam je glavni izvor prihoda (žena, 1969. g., Pitomača). N. Hrvatić navodi da za razliku od nekadašnjih vremena, djeca više ne putuju stalno sa svojim roditeljima. Tijekom školske godine ostaju na čuvanju kod starijih rođaka, a vrlo često majke ostaju sa svojom djecom kod kuće dok očevo obitelji putuju i privređuju za život. ¹⁸

3. ETNIČKI IDENTITET: ETNOMIMIKRIJA I PROMJENE IDENTITETA

Nacionalni i etnički identitet u aktualnom vremenu zadobiva posebno značenje, nasuprot modernističkim teorijama koje su pretpostavljale smanjivanje njegovog značenja protokom vremena i sa stalnim tehnološkim napretkom u svijetu. Globalizacija ujednačava i homogenizira različite kulture sa svojim vrijednostima i obrascima, ali se to događa kao nametanje 'zapadne paradigme', što kod mnogih aktera, a posebno onih koji nemaju veću moć dovodi do otpora. Identitetska pitanja, pa i kolektivni identiteti kakvi su etnički/nacionalni, figuriraju kao svojevrsni otpor (pored svojih tradicionalnih uloga), globalizaciji i ujednačavanju ovih različitosti. ¹⁹ Pojam identiteta, pa onda i nacionalnih i/ili etničkih identiteta predmet su rasprave u sociologiji i u drugim društvenim znanostima a jedan moguć pristup nalazimo kod J. Assmana, koji o tome piše: »Identitet je stvar svijesti, odnosno dovođenja jedne nesvjesne slike o sebi na razinu refleksivnog. To vrijedi kako u individualnom, tako i u kolektivnom životu. Osoba sam samo u onoj mjeri u kojoj sebe znadem kao osobu, a isto tako je neka grupa pleme, narod ili nacija samo u onoj mjeri u kojoj ona sebe predočuje i predstavlja«. ²⁰

Romi sebe prepoznaju između svih različitih nacionalnih i etničkih zajednica, pa ih se može tretirati kao etničku zajednicu, koja ima sjećanje na porijeklo, specifičan način privređivanja, patrijarhalnu strukturu porodice, nomadski način življenja i još neke značajke, različite od većine stanovništva u njihovom okruženju. Identitetska pitanja, pa i kolektivni identiteti kakvi su etnički/nacionalni, pored svojih tradicionalnih uloga, pružaju svojevrsno uporište njihovim pripadnicima u izrazito fragmentira-

tracijski logor Jasenovac. U članku Filip ŠKILJAN, Stradanje Srba, Roma i Židova u virovitičkom i slatinskom kraju tijekom 1941. i početkom 1942. godine, *Scrinia slavonsica*, sv. 10 (2010.), str. 346-347 i knjizi Luka ŠTEKOVIC, *Romi u virovitičkom kraju*, Beograd: Radnička štampa 1998., str. 47-49 vidi više o stradanju Roma u okolici Virovitice.

¹⁶ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 162.

¹⁷ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 162.

¹⁸ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 162-163.

¹⁹ Manuel CASTELLS, *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing 2002.

²⁰ Jan ASSMAN, *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme, 2005, str. 153.

nom svijetu, koji je ujedno pod pritiskom globalizacije. Pritom, romski identitet koji se ovdje analizira nema gotovo nikakvu društvenu moć, neovisno od društava/država u kojima Romi egzistiraju, uključujući Hrvatsku. Romski identitet je u posljednjih nekoliko desetljeća u procijepu između prihvaćanja vrijednosti (post)modernih društava, čiji važan segment čine obrazovanje i profesionalni etos, što je u izravnoj suprotnosti sa romskom tradicijom, koja se temelji na subkulturnom načinu življenja, izrazito različitom u odnosu na dominantne kulture u društvima u kojima obitavaju Romi. Integracija u hrvatsko društvo za Rome je važna, a u tim procesima su prisutni afirmativni i inhibitorni činioci.

Što su eventualni olakšavajući činioci u procesu integracije Roma? Romi su prilagodljivi situaciji, skloni konformističkom ponašanju i imaju tendenciju prema integraciji. I dok većina drugih nacionalnih/etničkih manjina u obrazovanju prakticiraju i posebne programe, Romi se ne žele izdvajati. Njihova sklonost da pohađaju razrede sa ostalim učenicima uključujući hrvatsku etničku većinu, čini afirmativni činilac integracije. Sve ovo ima i naličje, teško praćenje redovnih programa od strane učenika Roma, pa ih relativno mali broj završi osnovnu školu a gotovo zanemariv broj srednju ili fakultet. I pored teških ratnih stradanja u Drugom svjetskom ratu, Romi su nakon toga u socijalizmu pa i u Republici Hrvatskoj, ostvarili elementarne pretpostavke za suživot sa drugima, uglavnom na razini elementarne tolerancije. Državna politika Republike Hrvatske, u suglasju sa politikom Europske Unije, promiče program uključivanja Roma u hrvatsko društvo (*Desetljeće za uključivanje Roma 2005.-2015.*), a tu se mogu ubrojiti i financiranje udruga civilnog društva, ulaganje u socijalnu pomoć i obrazovanje. Institucionalna rješenja nacionalnomanjinske problematike u Hrvatskoj (Ustav RH, Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina i drugi) također su doprinos uključivanju Roma u hrvatsko društvo. Od inhibitornih činilaca, treba spomenuti nekoliko: vrlo slabo obrazovanje romske populacije, nedostatak resursa za proizvodnju, neracionalni odnos prema ekonomskoj sferi, predrasude prema Romima kao etničkoj grupi, slaba politička i kulturna uključenost Roma u hrvatsko društvo.²¹

Iako je problem višedimenzionalan, obrazovanje ima presudan značaj za romsku inkluziju u društvo. Hrvatska ima razvijen sustav multikulturnog obrazovanja, sa tri modela (A, B, C) koji daju različite mogućnosti obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Prema interpretaciji *W. Feinberga*, multikulturno obrazovanje ima tri cilja, informaciju učenicima o kulturnoj raznolikosti, poštovanje drugih, posebno manjinskih grupa i afirmaciju manjinskih identiteta.²² U hrvatskom školskom sustavu neophodna je edukacija o ljudskim, građanskim i manjinskim pravima i izlazak iz etnocentrizma koji je još uvijek dominantni obrazac u polju međunacionalnih odnosa, što se negativno reflektira na pripadnike nacionalnih i etničkih manjina, posebno onih koji su tradicionalno stigmatizirani a među njima su i Romi. Pored toga, za nacionalnomanjinsko obrazovanje, kako navodi *V. Bedeković*, važna je sukonstrukcija interkulturalnog kurikulumu, odnosno uključenost pripadnika samih manjina u izradu školskih programa i kurikulumu.²³

Nadalje, važna je informacija o utjecaju drugih kultura na hrvatsku kulturu, koja nije isključivo etnički hrvatska, već je rezultanta kreativnosti pripadnika različitih nacionalnih/etničkih zajednica, uključujući i Rome. Na tu temu *M. Brust Nemet* i *D. Kostić* pišu: »U integracijskom procesu Roma, njihova kultura, tradicija, ples, pjesma, književnost, jezik, životni stil, trebaju imati utjecaj na domicilnu kulturu kako bi došlo do obogaćivanja i prihvaćanja različitosti.«²⁴ Afirmacija nacionalnomanjinskih identiteta, destigmatizacija tamo gdje postoji, uključivanje svih aktera u hrvatsko društvo, doprinijet će jačanju demokracije i socijalne kohezije, što su temeljne pretpostavke održivosti (post)modernih društava i njihovog razvoja. Romi su marginalna skupina u društvu, što utječe i na njihov etnički identitet,

²¹ Dragutin BABIĆ, *Nacionalne manjine u Hrvatskoj. Sociološka perspektiva*. Zagreb: Plejada, 2015.

²² Walter FEINBERG, *Zajedničke škole/različiti identiteti. Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika*. Beograd: Fabrika knjiga 2012.

²³ Vesna BEDEKOVIĆ, Interkulturalni pristup odgoju i obrazovanju pripadnika romske manjine, *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica MLINAREVIĆ, Maja BRUST NEMET, Jozef BUSHATI). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, 2015, str. 15-28.

²⁴ Maja BRUST NEMET, Duško KOSTIĆ, Povezanost tradicije romskih obitelji s uključivanjem u život i rad odgojno-obrazovnih ustanova, *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. V. MLINAREVIĆ, M. BRUST NEMET, J. BUSHATI). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera 2015., str. 199.

pa se tu pored ponosa što su Romi, često javlja i etnomimikrija, skrivanje i bijeg od identiteta. O korelaciji socioekonomske pozicije u društvu i identitetske prezentacije *J. C. Kaufmann* piše: »Pozicija koju se zauzima u društvu i s njome povezani resursi (ili nedostatak resursa) bitno određuju načine na koje se identitet izražava. Osoba ne biva sobom na jednaki način ako je beskućnik ili generalni direktor«. ²⁵

Zašto je uopće u međunacionalnim odnosima i u javnom životu prisutno skrivanje identiteta i posebno zašto to čine Romi? Koji su uzroci i posljedice etnomimikrije u romskoj populaciji? U odgovoru na to pitanje poći ćemo od zapažanja *R. Rizmana*, koji ističe dva moguća oslonca nacionalnih/etničkih identiteta i piše: »Nacionalni ili bolje rečeno etnički identiteti mogu se osloniti na dvije sociološke poluge: s jedne strane na nacionalnu državu i s druge na autonomnu moć, s kojom raspolaže njihov kulturni kompleks«. ²⁶ I u jednom i u drugom tipu oslonca, Romi su izrazito inferiorni. Iako hrvatska država ima razrađen sustav političke artikulacije nacionalnomanjinskih pitanja i zakonsku regulativu u tom području, Romi su daleko od države i njezinih resursa. Njihov kulturni kompleks, uslijed historijskih okolnosti i specifičnog načina egzistencije, nema resurse niti društvenu moć koja bi Romima značajnije pomogla u afirmaciji njihovog kolektivnog identiteta, pa su i to, pored ostalih razloga (česta egzistencijalna i životna ugroženost), oni činioci koji utječu na etnomimikriju kod ove etničke zajednice. I na kraju, Romi nemaju državu nigdje u svijetu, koja bi im mogla biti oslonac u čuvanju i daljnjoj izgradnji njihovog etničkog identiteta.

4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE (INTERVJUI)

U Pitomači su u prosincu 2018. godine provedeni polustrukturirani intervjui sa pripadnicima romske etničke zajednice. Intervjui su sadržavali petnaest pitanja na koja su kazivači odgovarali u prosjeku oko četrdeset minuta. Ukupno je intervjuirano pet pripadnika romske populacije, od toga četiri žene i jedan muškarac. Ulazak u romsku zajednicu omogućila nam je mlađa Romkinja koja je aktivna u javnom životu zajednice (mediji), što nam je olakšalo pristup drugim članovima te zajednice. I pored nastojanja da uključimo više pripadnika romske populacije u intervjuiranje, u tome nismo u potpunosti uspjeli, upravo uslijed etnomimikrije koja je ovdje dosta prisutna. Pitanja u intervjuima su se odnosila na porijeklo pripadnika ove zajednice i komunikacijsko sjećanje na dolazak predaka u Pitomaču. Po dolasku a i u aktualnom vremenu pitanja/problemi multietničke koegzistencije, posebno sa hrvatskom etničkom većinom, bili su i jesu značajni za Rome u Pitomači, pa su zastupljeni i u intervjuima. Najteži period za Rome u Hrvatskoj je svakako Drugi svjetski rat i genocidna politika ustaškog režima, što je također tretirano posredstvom pitanja u intervjuima.

Nadalje, romski zanati su specifičnost njihove egzistencije i načina života, pa nas je zanimalo što je ostalo od tih zanata i ako su nestali, koja su aktualna zanimanja kojima Romi dolaze do prihoda neophodnih za vlastitu egzistenciju. Gastronomija je sastavni segment etnonacionalnih identiteta, što je bilo također jedno od pitanja postavljenih Romima u Pitomači. Sociopsihološki obrasci percepcije i komunikacije između i unutar etničkih/nacionalnih zajednica, s posebnim osvrtom na odnose većinske populacije i manjina, prezentirani su posredstvom pitanja u intervjuima, od toga jesu li Romi ovdje izolirani, zašto se njihov broj u Pitomači smanjuje, kao i pitanje jesu li imali neugodnosti kao Romi na ovom prostoru ili drugdje u Hrvatskoj. U pitanjima su još obuhvaćeni romski jezik, njihovo školovanje i odnos prema romskom porijeklu, što sve čini značajne segmente njihovog etničkog identiteta. Nalazi empirijskog istraživanja supsumirani su u dvije tematske podcjeline i to: *Predrasude, stigme, diskriminacija* i *Etnomimikrija, identitet*. Kao oznake za kazivače koriste se *spol, godina rođenja i naselje u kojem žive*, za što su kazivači dali svoj pristanak.

4.1. Predrasude, stigme, diskriminacija

Kompleksnost društva i njegovih podsustava, mrežnih struktura i isprepletenosti pojedinačnog, posebnog i općeg, nije moguće ni približno spoznati i u cjelini interpretirati. Pa i onaj manji segment spoznatoga uključuje pored činjenica i vrijednosni aspekt, sa spletom stereotipa i predrasuda koje sami

²⁵ Jean-Claude KAUFMANN, *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*. Zagreb: Antibarbarus, 2006.

²⁶ Rudi RIZMAN, *Globalizacija i autonomija. Doprinosi sociologiji globalizacije*. Univerza u Ljubljani, Filozofska fakulteta. Zagreb: Politička kultura, 2014., str. 105.

istraživači unose u naracije o društvu i društvenoj zbilji. Ili kako to zapaža S. Sand: »Svaki je od nas asimilirao mnoštvo narativa oblikovanih prošlim ideološkim borbama. Povijesna predavanja, društveno i državno uređenje, obrazovni sustav, nacionalni blagdani, spomendani, obljetnice, državne ceremonije, različite sfere pamćenja stapaju se u zamišljeni svemir predstavljajući prošlost, i to se stapa dobro no prije negoli je osoba stekla oruđa za kritičko promišljanje o tome.«²⁷

Vrijedi to za sve članove društva i predrasude o drugima nije moguće izbjeći, a istraživači društva se od ostalih razlikuju (ili bi trebali) po većoj osviještenosti ovog epistemološkog problema i kritičkoj opservaciji stereotipa, predrasuda, stigmi, segregacije i diskriminacije pojedinih segmenata društva, posebno onih sa minornom ili nikakvom društvenom moći, kakve su neke marginalne skupine koje vrlo često uključuju etničke i nacionalne manjine i njihove pripadnike ponaosob. A te slike o drugom i drugima, to su pojednostavljenja u kojima je taj pretpostavljeni drugi, kako to rezimira J. C. Kaufmann »... onaj smiješan tip koji vaš identitet koji vi 'zamišljate' kao bezdanu riznicu, ali koji je u stvari možda samo slika-uvijek i s pravom, svodi na jednostavnu sliku. Svodi vas na dva ili tri kriterija, i hoće vas zauvijek fiksirati: vi ste ovakvi ili onakvi.«²⁸ Kako li je tek s etničkim predrasadama i stereotipima, od viceva do povijesnih čitanki u kojima je narativ o, Nama' uglavnom obazriv, afirmativan i pun razumijevanja, dok su 'Oni' uglavnom svedeni na agresivne, prijeteće i kao takvi ne zaslužuju našu empatiju. Što su događaji vremenski bliži a akteri prostorno uže povezani, to su takvi sociopsihološki obrasci 'življi' i perpetuiraju se u svakodnevicu s dužim trajanjem. U literaturi, predrasude se samo donekle različito definiraju, ali imaju jednu središnju sadržajnu jezgru koja uključuje pojednostavljeno opserviranje drugih, te anti(sim)patiju, pristrano vrednovanje drugih sa dinamikom njihovog uključivanja/isključivanja.²⁹

U *Leksikonu migracijskoga i etničkoga nazivlja*, za predrasudu se navodi da označava skup nekritički preuzetih vjerovanja i vrijednosti o nekom pojedincu ili skupini.³⁰ U drugom rječniku (*Rječnik sociologije*) navodi se da se ovaj pojam koristi u literaturi koja obrađuje rasne odnose, a označava stavove antipatije ili neprijateljstva prema drugima.³¹ Stigma je društveni biljeg kojim se označi a onda i diskreditira pojedinca ili skupinu, a vrlo često je to uvod u fizičku agresiju na pojedinca ili skupinu.³² Povijesno, to su sve one akcije usmjerene prema neprihvatljivima, označenima i onima koje treba istrijebiti, da bi društvo postalo ugodno mjesto i svojevrсни vrt iz kojega se odstranjuje korov. Knjiga E. Goffmana pod istim nazivom teorijski objašnjava stigmju, koja je procijep između aktualnog i virtualnog socijalnog identiteta.³³ Analizirajući stigmju u hrvatskom društvu, S. Vrcan će istaknuti tri oblika u kojima se stigma manifestira u društvenom životu³⁴.

U svim tim oblicima, stigma je odstupanje od individualne ili kolektivne 'normalnosti', a kako on piše, prvi oblik je stigmatizacija pojedinaca zbog njegovih/njezinih osobina koje su i tim osobama hendikep (npr. ćoro za slabovidne, kopile za izvanbračno dijete i sl.). Drugi oblik se odnosi na kolektivnu stigmatizaciju onih društvenih skupina koje su drugačije (npr. Cigani, crnci, gay osobe, i sl.), te treći oblik, politička stigmatizacija, koja se kreira 'odozgo' iz sfere vlasti (npr. Židovi u Trećem Reichu, Informbirovci u jugoslavenskom socijalizmu, 'prolječari' i 'matičari' u SR Hrvatskoj sedamdesetih, 'ustaše', 'četnici', 'balije', u ratnim sukobima devedesetih). Još teži oblik odnosa prema nacionalnim manjinama je diskriminacija, koja ih isključuje iz različitih sfera javnog života, od političke, kulturne

²⁷ Shalomo SAND, *Kada i kako je izmišljen židovski narod?* Zagreb: MISL, 2012, str. 25.

²⁸ J. C. KAUFMANN, *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*. Zagreb: Antibarbarus, 2006, str. 52.

²⁹ Rudi SUPEK, *Društvene predrasude i nacionalizam*. Zagreb: Globus, 1992.

³⁰ Emil HERŠAK (ur.), *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998.

³¹ Nicholas ABERCROMBIE, Stephen HILL, Bryan S. TURNER, *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2008, str. 282.

³² N. ABERCROMBIE, S. HILL, B. S. TURNER, *Rječnik sociologije*.

³³ Erving GOFFMAN, *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Harmondsworth: Penguin Books, 1968.

³⁴ Srđan VRCAN, O političkim inscenacijama stigmatizacije: od folklornih do državno-političkih inscenacija stigmatizacije, Velinka GROZDANIĆ (ur.), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, (2003), str. 719-733.

do gospodarske. Diskriminacija je nepravedno i arbitrarno činjenje razlike između ljudi zbog njihove pripadnosti određenim grupama ili zajednicama, a najčešće se odnosi na boju kože, podrijetlo, nacionalnu i etničku pripadnost, vjersko ili drugo svjetonazorsko opredjeljenje i slično.³⁵ Pored negativne diskriminacije, radi poboljšanja statusa hendikepiranih skupina moguća je i pozitivna diskriminacija koja iznadprosječno preferira određene društvene skupine.

Diskriminacija je moguća na razini pravne regulative društvenih odnosa ali i u neformalnim obrascima, koji su uohodani, uobičajeni, gotovo banalni,³⁶ pa se smatraju manjeviše 'normalnim'. Odnosi se to na pristup resursima u društvu, koji se raspodjeljuju uglavnom u suglasju sa odnosima moći, pa nacionalne i etničke manjine (i druge), sa minornim kapacitetom u društvu često ostanu uskraćene. Kako intervjuirani Romi u Pitomači percipiraju vlastitu poziciju kao etničke zajednice u ovom kraju u dužem razdoblju? Koliko su, prema njihovim ocjenama, u Pitomači i okolici prisutne predrasude i stigme prema njima i njihovim sunarodnjacima? U intervjuu sa Romkinjom saznajemo: *»Mi smo se ovdje doselili prije 25 godina, u ovaj kraj gdje su Hrvati, nisu nas baš ekstra prihvatili u prvih mjesec dana. U čudu su nas gledali, mislili su da smo neradnici, nečisti, da pijemo i svadamo se, ključali su se, mislili su da ćemo ih pokrasti. Ovdje se traži da budete Hrvat«* (žena, 1969. g., Pitomača). U intervjuu je prikazan čitav set uobičajenih stereotipa i predrasuda o Romima. Odmah se nameće pitanje, jesu li to samo predrasude ili su to zapažanja 'izvana', koja u dosta slučajeva korespondiraju sa romskom zbiljom?

Odgovor bi mogao biti i jedno i drugo. Romi su etnička zajednica čiji su pripadnici u velikoj većini izrazito drugačiji od ostatka populacije na datom prostoru. Razlozi su povijesni i to u dužem razdoblju, u kojoj je egzistencijalna zbilja Roma u opreci spram modernog društva u čijem vrijednosnom sustavu dominiraju svrhovitost, materijalizam, profesionalnost, tržišni uspjeh i druge slične vrednote. Iako Hrvatska u tim segmentima nije na razini razvijenijih država zapadnoeuropske civilizacije, takav sociopsihološki i gospodarski obrazac ipak čini važan segment u ukupnom setu vrijednosti u Hrvatskoj. S druge strane i u romskoj populaciji ima primjera pokušaja pa i 'izlazaka' iz uobičajenog načina života ove etničke zajednice, pa se utoliko može govoriti o stereotipnom prikazivanju 'Roma kao takvih'. Tu je na sceni fenomen 'samoispunjavajućeg proročanstva', čiji efekt je vrlo negativan za Rome, posebno kada se nastoje integrirati u hrvatsko društvo. I pored napora koji se pritom ulažu od strane pripadnika i čitavih segmenata ove etničke zajednice, u očima većine oni su ipak samo 'Cigani'. Problem je nakon devedesetih godina prošlog stoljeća i izrazitog etnocentrizma i etnonacionalne homogenizacije u procesima raspada bivše države još veći, pa ova Romkinja pogađa u srž problema kada kaže da se ovdje traži da budete Hrvat.

U narednom intervjuu saznajemo više o zanimanjima Roma. Intervjuirana Romkinja o tome kaže: *»Moji su tu uvijek bili ... baka i djed ... ja se ne sjećam čime su se bavili. Moji se bave trgovinom. Hrvati i Romi imaju dobar odnos, dobro se slažu«* (žena, 1988, Pitomača). I dalje, o statusnoj poziciji svojih predaka i o podjeli na dvije skupine unutar romske zajednice u Pitomači, saznajemo u narednim intervjuima. *»Mi smo Kolompari ... Baka i djed nisu iz Pitomače. S mamine strane su iz Kloštra i iz Garešnice ... Odnos Hrvata i Roma ... ne vole siromašne, tata seljak, mama Ciganka, ja sam polutan-ka«* (žena, 1982, Pitomača).

Putovanje je i u aktualnom vremenu važna sastavnica romske egzistencije: *»Moj djed i baka su se bavili poljoprivredom. Kalderaši su putovali i kad su putovali imali su sjedište u Pitomači. I danas ti ljudi putuju, nema ih po mjesec dva u kući, djecu ostave na čuvanje i plate ženama koje ih čuvaju«* (žena, 1987, Pitomača). Mješoviti brakovi su prisutni i u romskoj zajednici, a nomadski način života je još uvijek važan segment egzistencije Roma u Pitomači, ali ipak sve se više kombiniraju sedentarnost i nomadstvo. Unutar romske etničke zajednice prisutne su rodovske i plemenske podjele, u ovom slučaju su to Kolompari i Šijaki. Predrasude su prisutne i u odnosu između ovih dviju skupina, što rezultira i određenim animozitetom među njima. Evo primjera za navedeno u intervjuu: *»Šijaki ne znaju govoriti romski, Kolompari još uvijek znaju romski. Šijaki misle da smo mi Kolompari nešto gori, nešto niže zato što još uvijek govorimo romski. Mi opet za Šijake mislimo da su izdali romsku tradiciju. Kolompara,*

³⁵ E. HERŠAK (ur.), *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*.

³⁶ Michael BILLING, *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa, 2009.

ovih naših ima oko 150, Šijaka ima 700-800. U Starom Gracu su Romima palili kuće, to su Pitomački Romi, bili su na udaru. Šijaki ne idu u školu, Kolompari ... dosta djece ide u školu» (žena, 1969, Pitomača). Komunikacija je, prema intervjuiranim Romima, moguća i između Roma u različitim, u ovom slučaju susjednim i bližim državama, a i pored lingvističkih razlika, Romi u tim zemljama se međusobno razumiju. Evo što o tome kaže intervjuirana Romkinja: »Postoje dvije vrste Roma, Romi Šijaki i Romi Kalderaši, po jeziku se razumijemo. Sa Talijanima, Rumunjima, Mađarima, odnosno sa Romima u tim zemljama se razumijemo. Mi zapravo nemamo s njima kontakt ali se možemo sporazumjeti. Oni se od nas razlikuju u oblačenju« (žena, 1987, Pitomača). Mlađa Romkinja na tu temu iznosi slijedeće: »Ja studiram ekonomiju. Šijaki su lakše prihvaćeni od Hrvata. Kolompari bolje pričaju hrvatski književni jezik. Šijaki danas svi rade svašta, oni kopaju po kantama, prose ali glume gospodu. Mi ćemo radije nekog prevariti, posuditi novaca a ne vratiti. Mi čuvamo svoj ponos! Neke žene Šijaka bi za novac sve napravile ... Šijaki imaju po 5-6 brakova. U Bjelovaru jedan ima 3 žene.

Prije su se dogovarali brakovi. Kod Cigana muslimana (7-8 kuća u Pitomači), oni su došli iz Bosne, bave se trgovinom« (žena, 1987, Pitomača). Suživot sa većinskim Hrvatima djelomično funkcionira, neki Rome prihvaćaju a neki s njima ne žele popiti kavu a vjerojatno ni komunicirati: »Tokom godina su nas prihvatili. Ja susjedima Hrvatima nešto odnesem, a oni meni daju poljoprivredne proizvode. Imamo primjera da pijemo kavu s Hrvatima u kući, ali i onima koji to neće« (žena, 1969, Pitomača). Obrazovanje u romskoj zajednici postaje pitanje od važnosti za mlade Rome, ali i težak zadatak, s obzirom na okolnosti u kojima žive. Trgovina je u sadašnjem vremenu najvažnija gospodarska aktivnost i zamjena je za uglavnom izumrle zanate iz romske tradicije, o čemu u ovom intervjuu saznajemo: »Unazad deset godina su prisiljeni da idu u školu. Ja i dan danas kupujem na crno i prodajem na bijelo ... Romi ovdje iznajmljuju apartmane, kuće a idu u Slavoniju, Istru, Dalmaciju, Bosnu, Srbiju, prodaju tekstil, sitnu robu također prodaju ... Baka je iz Virja, sve je to kod mađarske granice, mi ne znamo mađarski. Mi se sa Romima iz Mađarske razumijemo. Moj djed je imao 40-50 konja« (žena, 1987, Pitomača).

O predrasudama prema Romima, eventualnim neugodnostima i poslovima kojima se bave Romkinje, saznajemo u naredna dva intervjua. »Nisam imala neugodnosti kao Romkinja. Ja nisam išla u školu. Roditelji su me vodili do Splita, Rijeke, Slavonije. Moji su prodavali tekstil. Dobro su se ponašali, ja sam jedino dijete u porodici« (žena, 1987, Pitomača). I u slijedećem: »Prave razliku ... stavili su 14 učenika od kojih neki nisu znali nijedno slovo. Nižu klasu su stavili u poseban razred. Djeca nisu išla u vrtić. Nemamo kontakta sa drugim Romima. Ja i kćer smo išli u težake ... paprika, duhan, 20 kuna po satu, čistila sam po kućama. Dva mjeseca smo radili u Okrugljači, Sedlarici, muški također idu raditi ... Prosjek je dvoje djece, ja imam sedmero djece. Romi u kuhinji koriste začine, hrana je ljuta. Djeca također vole ljuto« (žena, 1982, Pitomača).

Romi u Pitomači se srame svoje romske pripadnosti, a etnomimikrija je u Pitomači više prisutna nego u drugim romskim naseljima i destinacijama u kojima obitavaju: »Moja djeca znaju romski, ali pričamo i romski i hrvatski. Srame se izjašnjavati kao Romi, skoro cijela Pitomača su Romi ali se srame to priznati. Ja sam sa deset godina naučila romski. Kad se mama udala ja sam u Italiji bila među Romima i morala sam naučiti romski. Jedno moje dijete ide u školu, oni drugi su napustili školu, jedna je išla do 5 razreda, druga do 6 razreda. Sin će ići u večernju školu kad navršiti 18 godina. Sin bi mogao biti majstor« (žena, 1982, Pitomača). O etnički mješovitim brakovima i romskom jeziku saznajemo: »Brakovi između različitih ... poluHrvat, poluRom ... Sreli smo se navečer prije 15 godina ... ja sam pobjegla dalje od roditelja i udala se ... Muž je bio oženjen pa moji to nisu voljeli ... Jedni su se od roditelja skrivali 6 mjeseci ... Romski jezik. . slabo, mama bolje, tata ne ... Mi u kući pričamo hrvatski, ne romski ... Kod jednih ima sedmero djece i niko ne ide u školu. Udana sam, dijete će ići u školu« (žena, 1988, Pitomača).

I još o odnosu sa etnički većinskim Hrvatima: »U popisima stanovništva se izjašnjavam kao Rom, Gordana isto tako. Romi su izolirani, svega par ljudi komuniciraju, malo ljudi komunicira. Sa Hrvatima pozdrav, malo se i s njima komunicira, ne može se popiti kavu« (muškarac, 1949, Pitomača). Među Romima postoje i oni koji imaju ambicije u javnosti, od poduzetništva do medija i obrazovanja. Na kakve to komentare nailazi, kako unutar romske zajednice, tako i izvan nje, u široj javnosti. U intervjuima o tome saznajemo: »Promjena se desila kad je kćer upisala fakultet, pa je to ljubomora. Kćer je

otvorila radio, dobila je poticaj od 30.000 kuna, ali je sama nešto uložila. Počela je netrpeljivost jer je kćer uspjela, a onda kažu, eno Ciganka je uspjela. Na ručku je bilo 156 ljudi, ali samo Romi. Šijaki su najviše zavidni. Županiji je stalo više do toga nego općini» (žena, 1969, Pitomača). Slijedi usporedba sa drugim nacionalnim manjinama, te sjećanje na stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu: »Ciganima se ne vjeruje. Većinski narod je uvijek u pravu. Kao manjine najbolje se osjećaju Mađari, Česi, Nijemci, Austrijanci. Romi su ovdje bolje prošli u Drugom svjetskom ratu. Romi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji su se više isticali, dok u Pitomači ne. Ljudi su otišli izvan Pitomače« (žena, 1969, Pitomača). O prijenosu nekih obrazaca u trgovini i komunikaciji s drugima u mikrookruženju, saznajemo u slijedećem intervjuu: »Ja sam Hrvaticu naučila švercati, otkrila sam joj izvor gdje se može kupiti. Dala sam joj 500 kuna za robu. Na dan važan za moju kćer nije došla. U školi je osvanuo natpis Cigane pod zid« (žena, 1969, Pitomača).

Romi imaju specifičnu gastronomiju koja se razlikuje od okolnih kulinarskih običaja. O tome jedna Romkinja u intervjuu kaže: »Kako izgleda romska kuhinja? Ciganska sarma, potekla od trgovine, piletina, svinjetina, ljuto, slano, da bi se moglo popiti. Ciganska pogača, kod nas sve mora biti crveno sa ljutom paprikom. Kiselo zelje, sve ljuto i crveno, meso ... dosta ljuto. Dizano tijesto, kolači, zlevanka kolači. Božićni običaji ... novac i zlato su važni, pogača ... ljuta i crvena« (žena, 1969, Pitomača). Kako školsko obrazovanje percipira mlada Romkinja i može li bolje obrazovanje Roma smanjiti stereotipe i predrasude o njima i pospješiti integraciju u hrvatsko društvo, te kakva su radna iskustva dotične Romkinje: »Ja sam se u školi trebala tri puta više potruditi za ocjenu, maturirala sam sa odličnim. Jedan dečko me u razredu nije prihvatio i rekao je da je pročitao 'Mein Kampf' i da Cigane treba pred zid. Dvadesetpet zamolbi sam poslala, dvadesetčetiri odbijenice ... Na 'Pitomom radiju' šef mi je rekao, ti si manjina i na tebi mogu zaraditi keš. Ili, danas ne možemo to odraditi, to će odraditi mala cigančica ... nisam imala slobodnog dana, godišnjeg, u prva 2-3 mjeseca sam to sa suzama radila u grču, a 3 dana prije isteka ugovora šef je rekao nećeš više raditi. Radila sam na drugom radiju, Gradski radio Virovitica, oni su bili super. I na faksu sam doživjela svega od profesora« (žena, 1987, Pitomača).

O Romima prema vjeroispovijesti u Pitomači, saznajemo iz slijedećeg intervjuu: »Ja znam i razumijem romski, ali je problem u izgovoru. Ja i moj brat Goran pričamo romski. Prilikom blagdana najviše se govori romski. Šijaki ... romski su izbacili, oni to razumiju ali ne žele govoriti. Pitomača ... prema vjeroispovijesti su katolici i muslimani Romi, pravoslavni, Otrovanec, jedina kuća« (žena, 1987, Pitomača). Školsko obrazovanje, kako navode intervjuirani Romi, značajno je za njihovo uključivanje u društvo, ali tu je i puno prepreka. Kako navodi jedan autor, za romsko obrazovanje važno je uključiti djecu Roma u vrtiće i predškolski odgoj, nadalje potrebno je uključiti u nastavne procese romske asistente, a ponajprije roditelje iz romske populacije.³⁷

4. 2. Etnomimikrija, identitet, segregacija

Pitanja romskog identiteta u (post)modernim društvima su raznolika i višedimenzionalna, ali se svode na važnu dilemu, mogu li Romi biti integrirani u ta društva, uključujući hrvatsko, a da očuvaju svoju etničku posebnost, koja se manifestira u životu onkraj pa i izvan takvih društava? Što je identitet i u čemu se razlikuju individualni i kolektivni identitet? Identitet je istovjetnost sa sobom, skup svojstava koji pojedince, skupine ili institucije čine međusobno različitim i jedinstvenim među sličnim takvim entitetima. O identitetu će G. Devereux napisati da je » ...identitet – apsolutna jedinstvo pojedinca A: njegova neistovjetnost bilo s kojim drugim pojedincem B, C itd. utvrđena najmanje jednom vrlo preciznom operacijom koja pokazuje da je A jedini član neke klase.«³⁸ No pojedinac nije monolitan i jednoznačan, a njegove različite pripadnosti (subidentiteti), dovode ga u poziciju da bira između različitih ciljeva i vrijednosti, što uzrokuje konflikte unutar i između pojedinaca, grupa sve do etničkih i nacionalnih zajednica. Slično je kod Roma, koji su etnička grupa, nemaju pretenzije za nacionalnom državom i nisu artikulirana nacionalna zajednica. Naprotiv, njihova inferiorna društvena pozicija, minoran kapacitet u širem multina-

³⁷ Josip IVANOVIĆ, Mogućnosti poboljšanja položaja Roma u odgoju i obrazovanju, *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. V. MLINAREVIĆ, M BRUST NEMET, J. BUSHATI). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, 2015., str. 63-76.

³⁸ George DEVEREUX, *Komplementaristička etnopsihoanaliza*. Zagreb: August Cesarec, 1990, str. 192.

cionalnom diverzitetu kao što je hrvatski,³⁹ otežava i afirmaciju njihovog identiteta, posebno u teškim i traumatičnim vremenima (ratovi, revolucije, pobune i sl.), što u toj etničkoj zajednici generira etnomimikriju, odnosno bijeg od vlastitog kolektivnog identiteta i njegovo skrivanje.

Segregacija ili izdvajanje iz grupe, od rasne do vjerske ili etničke, odnosi se najčešće na prostorno odvajanje takvih skupina, koji žive u posebnim naseljima ili dijelovima grada. Može biti institucionalizirana, kao što je bio *apartheid* u južnoafričkoj Republici, no najčešće je neformalna, temeljena na dugotrajnim negativnim stereotipima i predrasudama prema pripadnicima takvih «označenih» skupina, iz čega se generira diskriminacija a često i fizičko nasilje prema pripadnicima, sve do etničkog čišćenja i genocida. Romi su i pored demokratskih institucionalnih rješenja, odvojeni od ostalih aktera u hrvatskom društvu ili barem slabo integrirani.

U aktualnom vremenu, prema istraživanju *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo*, u Pitomači živi oko 1315 Roma u 325 kućanstava. Od toga je 875 osoba bilo starije od 16 godina.⁴⁰ Ta brojka je realna s obzirom da je 1984. g. N. Hrvatić iznio podatak da u Pitomači živi 915 Roma (15,7% stanovništva Pitomače).⁴¹ O brojnosti Roma u Pitomači govori i iskaz jedne Romkinje koja kaže: »*Cigan do Cigana – Pitomača*« (žena, 1969. g., Pitomača). Od 1948. do 1991. godine nitko se u Pitomači nije izjašnjavao kao Rom.⁴² Godine 1991. bilo ih je svega 16.⁴³ U popisu iz 2001. na području Pitomače se ponovno nitko nije izjasnio kao Rom, a u narednom popisu iz 2011. godine svega njih 6 izjasnili su se kao Romi.⁴⁴ Etnomimikrija sasvim izvjesno ima svoje uzroke u povijesnim okolnostima. Naime, pitomački Romi su bili jedna od rijetkih zajednica hrvatskih Roma koji su, barem djelomično, preživjeli Drugi svjetski rat. Sasvim je sigurno da su nakon Drugog svjetskog rata, ne znajući na koji im način može štetiti činjenica što su Romi i u poratnom periodu, odlučili da se masovno iskazuju kao pripadnici većinskog hrvatskog naroda.

Romska skupina Šijaka je u potpunosti izgubila i jezični identitet te međusobno govore kajkavskim podravskim dijalektom hrvatskog jezika. Prema riječima jedne kazivačice, oni su znatno bolje prihvaćeni od većinskog naroda, nego što su prihvaćeni Kalderaši. Kalderaši (Kolompari), koji ipak još u nešto većem broju slučajeva poznaju romski jezik, ali vrlo rijetko međusobno govore tim romskim dijalektom. Činjenica je da su Šijaki bogatiji Romi i da su dosta brojniji od Kalderaša. Naime, Šijaka u Pitomači ima najmanje oko 1000, dok je Kalderaša svega do 300. Kazivačica iz Pitomače (žena, 1969.g., Pitomača) govori kako »Šijaki smatraju Kalderaše Ciganima, nižom klasom, a oni (Šijaki) su gospoda«. Etnomimikrija je vrlo vjerojatno prisutna i iz razloga što su u pojedinim dijelovima Pitomače romske kuće izmiješane s hrvatskim kućama. Kazivačica (žena, 1969.g., Pitomača) je u Pitomaču doselila krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća. Doselila se iz Kapele kod Bjelovara iz porodice Đurđevića, iz skupine Roma Lovara koji su zahvaljujući bogatstvu preživjeli Drugi svjetski rat. Činjenica je da se ona doselila u pitomačku ulicu u kojoj do tada nisu živjeli Romi. »Nisu nas baš prihvatili. Imali su predrasude da pijemo, da se svađamo i da ćemo ih pokrasti te smo zbog toga bili pod povećalom. Bilo im je također bitno da ne slavimo srpski Božić, odnosno da nismo pravoslavne vjeroispovijesti. Ipak, bojali smo se i znali smo da ćemo za susjede uvijek biti Cigani« (žena, 1969.g., Pitomača).

Činjenica je da tradicionalno nepovjerenje prema Romima i danas, nakon dvije stotine godina bivanja Roma u Pitomači, vlada među lokalnim hrvatskim stanovništvom. Usprkos tome što su Romi uglavnom postigli zavidan životni standard, način života kojim većina Roma i danas živi, domaće stanovništvo ne odobrava. Prema iskazu kazivačice iz Pitomače (žena, 1988. g., Pitomača) muškarci Romi iz Pitomače provode i po devet mjeseci na terenu baveći se prodajom i skupljanjem željeza. Pojedini Romi su napustili Pitomaču želeći se naseliti u nekom susjedom mjestu. Tako je bilo s Romima koji su preselili u Stari

³⁹ Eugen PUSIĆ, Identitet-Diverzitet-Kapacitet, *Erazmus-Journal for Culture of Democracy* 11 (1995), str. 2-10.

⁴⁰ Suzana KUNAC, Ksenija KLASNIĆ, Sara LALIĆ, *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, Zagreb: Centar za mirovne studije 2018., str. 67-68.

⁴¹ N. Hrvatić, Romi na području općine Đurđevac, str. 160.

⁴² O broju Roma u popisima između 1921. i 1991. na području općine Đurđevac vidjeti u: F. ŠKILJAN, D. BABIĆ, Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje – intervjui), *Podravina*, vol. 13, br. 25, (2014.), str. 146.

⁴³ *Popis stanovništva 1991.*, *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, Zagreb 1992.

⁴⁴ Podatak je dobiven iz Državnog zavoda za statistiku gdje se nalaze i popisi po nacionalnosti po naseljima.

Gradac, gdje do tada nije bilo Roma. Prema riječima kazivačice iz Pitomače »*Romi su morali napustiti Stari Gradac jer su im mještani razbili kuću*« (žena, 1969. g., Pitomača). Prema pisanju lokalnih portala mještani Dubravko Tudić je iznajmio Romima sa četvero djece kuću koju nije uspio prodati. Romi su u toj kući živjeli pet mjeseci, a onda su u kuću jedne noći upali vandali, porazbijali sve i istjerali uplašene Rome.⁴⁵ I na Fakultetu kojeg je ova kazivačica upisala suočila se s diskriminacijom. »*Jedna profesorica mi je rekla: Dok sam ja na katedri ti nećeš diplomirati*« (žena, 1987. g., Pitomača). Ovakav negativan nastup moguć je iz različitih pozicija, od ocjene nerada i slabog znanja studenta pa do stigme na temelju kolektivnoidentitetske pripadnosti. Jasno je da su se i zbog toga i takvih komentara i reakcija, Romi u okolini Pitomače i u samoj Pitomači rijetko izjašnjavali kao pripadnici romske nacionalnosti.

Moguće je usporediti etnomimikriju pitomačkih Roma s etnomimikrijom Roma u Kloštru Podravskom (najbližem romskom centru Pitomači), Karlovcu i Roma u Omišlju. Naime, Romi u Kloštru Podravskom, gdje ih živi oko 365⁴⁶, uopće se ne izjašnjavaju kao Romi, a prema popisu iz 2011. godine na području čitave općine nema niti jednog Roma.⁴⁷ U Karlovcu Romi žive na području prigradskog naselja Orlovac (njih 240)⁴⁸, a gotovo se uopće ne izjašnjavaju kao Romi (svega njih 11), a u Omišlju, u ulici Homutno, gdje također živi dosta Roma, svega ih se četvero izjašnjavaju kao Romi. Slična je situacija i u manjim naseljima u Gorskom kotaru (kao što su Donja Dobra i Brod na Kupi) gdje se nitko ne izjašnjava kao Rom. Ipak, velika je razlika između jednih i drugih Roma. Romi iz Omišlja, Orlovca (Karlovca) i gorskokotarskih naselja su siromašni Romi relativno kratko prisutni u naseljima (40-50 godina najviše), dok su Romi u Pitomači bogatiji Romi koji su integrirani u naselje te su prisutni u naselju već oko 200 godina.

Romi u okolici Pitomače također se ne izjašnjavaju kao Romi. Prema riječima kazivačice iz Pitomače, Romi žive i u Koriji, predgrađu Virovitice, i u Suhopolju u Virovitičko-podravskoj županiji. Geografski najbliža veća skupina Roma koja živi u blizini Pitomače su đurđevački Romi koji žive u romskom naselju Stiska dislociranom od urbane zone Đurđevca. Međutim, đurđevački Romi su Bajaši koji su jednim djelom podrijetlom iz Međimurja te žive mnogo nižim standardom od Roma u Pitomači (žena, 1987. g., Pitomača). Za razliku od pitomačkih Roma, ovi se Romi (barem djelomično) izjašnjavaju kao Romi (prema popisu iz 2011. godine od oko 700 Roma u Stisci, njih 309 su se izjasnili kao Romi).⁴⁹

Tome je razlog sasvim sigurno činjenica što su ovi Romi mnogo kraće prisutni na đurđevačkom području kao i činjenica što ne žive integrirani u naselje. Treba svakako kazati da su se i u Pitomači pomalo promijenile okolnosti u vezi očuvanja nacionalnog identiteta Roma. Iako ni u popisu koji će biti proveden 2021. godine ne možemo očekivati drastičan porast broja Roma u Pitomači, ipak postoje pojedinci kojima je stalo do očuvanja romskog nacionalnog identiteta. Romkinja, kazivačica s ponosom ističe: »*Moja kći prizna da je Ciganka*« (žena, 1969. g., Pitomača). Osim toga, njezina kćerka je pokrenula *Vedri radio*, radio za nacionalne manjine koji emitira na području Pitomače, a radila je i *Festival nacionalnih manjina u Pitomači* te na taj način gradi romski identitet u Pitomači. Otpor koji doživljava i kod domaćih Roma i kod Hrvata objašnjen je time da želi promijeniti povijest Pitomače. Prema riječima kazivačica, u Pitomači je prisutna i segregacija, a jedna od njih govori o tome da su u školsku godinu 2018./2019. u Pitomači željeli formirati razred u kojem bi bila siromašnija djeca hrvatske nacionalnosti i Romi. Na kraju se odustalo od toga pokušaja. Za integraciju drugih/drugačijih, primjenjivo na Rome u Pitomači, važna je interkulturalna osjetljivost, koja se može interpretirati kao prepoznavanje različitih pogleda na situaciju i priznavanje vrijednosti kulturno i na druge načine drugačijih osoba.⁵⁰

⁴⁵ Dinko BOROZAN (2016, 3. veljače), Stari Gradac: Usred noći provalili u kuću, porazbijali je letvom i otjerali romsku obitelj sa šestero djece. Dostupno na <https://www.virovitica.net/stari-gradac-usred-noci-provalili-u-kucu-porazbijali-je-letvom-i-otjerali-romsku-obilj-sa-sestero-djece/26419/>.

⁴⁶ S. KUNAC, K. KLASNIĆ, S. LALIĆ, *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, str. 67.

⁴⁷ www.dzs.hr.

⁴⁸ S. KUNAC, K. KLASNIĆ, S. LALIĆ, *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, str. 67.

⁴⁹ O Stisci vidi više u: F. ŠKILJAN, D. BABIĆ, Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo, str. 141-159.

⁵⁰ V. MLINAREVIĆ, Ana KURTOVIĆ, Nikolina SVALINA, Stavovi učitelja o Romima u odgoju i obrazovanju, *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju* (ur. V. MLINAREVIĆ, M. BRUST

5. UMJESTO ZAKLJUČKA: ŠTO JE OSTALO OD ROMSKOG IDENTITETA U PITOMAČI?

Romi su na području Pitomače prisutni od prve polovice 19. stoljeća. O tome svjedoče zapisi u matičnim knjigama rođenih. Romi su se dijelili u tri grupe: piščokare, čergare i koritare. Vidljivo je da su ove tri skupine bile podijeljene i po imovinskom stanju. Naime, piščokari su očito bili najbogatiji i najbolje prihvaćeni od strane starosjedilaca, čergari su živjeli u šatorima i dijelili su se od ostalih i prema vjeroispovijesti, a koritari su bili najsiromašniji i živjeli su prije Drugog svjetskog rata u zemunicama. Ove se skupine također nisu međusobno miješale. U Drugom svjetskom ratu od ove tri skupine piščokari su prošli bez stradanja u ratu. Iz dopisa iz kolovoza 1941. vidljivo je da su vlasti NDH već 1941. počele ograničavati ljudska i građanska prava Roma u Pitomači. Budući da su Romi piščokari bili dugo vremena integrirani u pitomačku sredinu tražili su da ih se izuzme od rasnih zakona kojima su bili izloženi drugi Romi u NDH. Zanimljivo je da su lokalne kotarske vlasti u Đurđevcu, usprkos tome što su Romi bili dobro integrirani i dugo prisutni na pitomačkom prostoru, bile protiv toga da se prema njima odnosi s posebnim obzirom. Usprkos tome, skupine piščokara i čergara su uspjele preživjeti u Pitomači tijekom čitavog rata. Najsiromašniji, koritari, su najvećim dijelom bili odvedeni u Jasenovac i ondje likvidirani.

Upravo kao što je bilo i prije Drugog svjetskog rata, tako se i nakon Drugog svjetskog rata pitomačko romsko stanovništvo izjašnjavalo kao hrvatsko stanovništvo. Vidljivo je da su se nekadašnji piščokari transformirali u Šijake, a nekadašnji Čergari u Kolompare. Te dvije skupine, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti su bile međusobno suprotstavljene. Šijaci, bogatiji, imućniji Romi, Kolompare, koji su siromašniji, smatraju drugorazrednim Romima. Broj Roma u Pitomači u konstantnom je porastu. Točan broj prije Drugog svjetskog rata nije nam poznat, ali je vidljivo da je samo piščokara bilo oko 70 obitelji. *N. Hrvatić* je naveo da u Pitomači 1984. g. živi 915 Roma, a prema posljednjim podacima do kojih su došli istraživači koji su proučavali uključenost Roma u hrvatsko društvo, u Pitomači u aktualnom vremenu živi 1.315 Roma. Onako kako su nekada putovali svojim konjima od Varaždina do Osijeka uz Dravu prodajući svoje proizvode i sakupljajući krpe, sada putuju automobilima prikupljajući sekundarne sirovine ili prodajući razne odjevne predmete. To im nimalo ne pomaže da budu bolje integrirani u hrvatsko društvo, odnosno u pitomačku lokalnu sredinu.

Usprkos činjenici da su se obogatili i da financijski bolje stoje od većine Hrvata Pitomače, njihov način života Hrvati Pitomače ne odobravaju. Posebno im zamjeraju činjenicu što ne šalju svoju djecu u školu, odnosno što romska djeca rijetko kada završe osnovnu školu. Broj onih koji se iskazuju kao Romi je zanemariv u odnosu na ukupan broj Roma koji žive u Pitomači. A zašto je tome tako, zašto Romi skrivaju svoju nacionalnu pripadnost? Čini se da je razlog tome u povijesnim zbivanjima. Naime, iskustva netrpeljivosti lokalne sredine prije Drugog svjetskog rata, iskustva Drugog svjetskog rata, iskustvo romskog bogaćenja nakon Drugog svjetskog rata (a usprkos tome daljnjeg neprihvatanja kao jednakopravnih u lokalnoj zajednici i nemogućnosti participacije u organima lokalne uprave usprkos činjenici da čine gotovo 16% stanovništva) i u konačnici iskustvo ratnih sukoba devedesetih, sasvim su sigurno pospješili da se Romi u Pitomači ne žele osjećati kao Romi, jer se kao pripadnici romske nacionalne manjine još uvijek osjećaju frustrirano, diskriminirano i drugorazredno.

Analiza empirijskog istraživanja (intervjui) potvrđuje polazne pretpostavke u istraživanju, a to je egzistiranje predrasuda, stereotipa i stigma u romskoj populaciji u Pitomači. Iako su stereotipi i predrasude u značajnom obimu tradicionalni, jačanje etnonacionalizma devedesetih godina prošlog stoljeća samo je pojačalo njihov intenzitet, sve do izrazitog etnocentrizma, sažetog u zapažanju intervjuirane Romkinje, kako se ovdje traži da budete Hrvat. To je sociopsihološki obrazac čija socijalna konstrukcija datira iz vremena ratnih sukoba i neposredno uoči njih, a u nešto smanjenom obimu se nastavlja sve do vremena ovog istraživanja. U društvima s etničkim oblikom nacije kakvo je i hrvatsko, to je posljedica diskrepance između većinske nacije i države, a mogućnost njihove identifikacije u zbiljskoj ravni generira pojačani etnonacionalni sindrom u sferi kolektivnog imaginarija nacionalne većine.

Na razini političkog uređenja društva ovo se manifestira kao etnodemokracija u kojoj su nacionalne/etničke manjine u inferiornom položaju u odnosu na nacionalnu većinu. Istraživanje nadalje pokazuje i animozitete unutar romske populacije (Šijaki-Kalderaši) sa sličnim sociopsihološkim obrascem koji nji-

NEMET, J. BUSHATI). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, 2015, str. 233-253..

hove međuodnose svodi na pitanje: tko je 'pravi' ili 'bolji' Rom. Romi su djelomično prihvaćeni od strane ostalih pa i većinskih Hrvata, ali to je ipak više na razini toleriranja a malo ili nedovoljno na razini obuhvatnijeg uključivanja u mikrosocijalnu sferu, koju čini susjedstvo, prijateljstvo, generacijske, bračne i druge veze pripadnika različitih etničkih/nacionalnih zajednica. Segregacija u odnosu na Rome i Roma u odnosu na ostale u Pitomači je dominantnija od suživota. Radna iskustva mlade Romkinje su različita, od onoga u kojem je romski identitet resurs koji treba poslodavcu omogućiti stjecanje novca i materijalne probitke do iskustva drugog radnog mjesta u kojem je prihvaćena na ravnopravnoj razini sa ostalim zaposlenicima. Etnomimikrija u Pitomači je izrazito prisutna, a od romskog naselja prije nekoliko desetljeća, Pitomača je postala naselje u kojemu su Hrvati većina, ali sa značajnim brojem onih čije je etničko porijeklo romsko.

LITERATURA

Knjige i časopisi

1. ABERCROMBIE, Nicholas; HILL, Stephen; TURNER, Bryan S. (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
2. ASSMAN, Jan (2005). *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica. Vrijeme.
3. BABIĆ, Dragutin (2015). *Nacionalne manjine u Hrvatskoj. Sociološka perspektiva*. Zagreb: Plejada.
4. BEDEKOVIĆ, Vesna (2015). »Interkulturalni pristup odgoju i obrazovanju pripadnika romske manjine«, U: *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica Mlinarević, Maja Brust Nemet, Jozef Bushati). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, str. 15-28.
5. BILLIG, Michael (2009). *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka xx vek; Beograd: Čigoja štampa.
6. BRUST, NEMET, Maja, KOSTIĆ, Duško (2015). »Povezanost tradicije romskih obitelji s uključivanjem u život i rad odgojno-obrazovnih ustanova«, U: *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica Mlinarević, Maja Brust Nemet, Jozef Bushati). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, str. 197-214.
7. CASTELLS, Manuel (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
8. DEVEREUX, Georges (1990). *Komplementaristička etnopsihoanaliza*. Zagreb: August Cesarec.
9. FEINBERG, Walter (2012). *Zajedničke škole/različiti identiteti. Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika*. Beograd: Fabrika knjiga.
10. GOFFMAN, Erwing (1968). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Harmonds-worth: Penguin Books.
11. HERŠAK, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
12. HRVATIĆ, Neven (1984). »Romi na području općine Đurđevac«. *Podravski zbornik '84*, str.159-167.
13. IVANOVIĆ, Josip (2015). »Mogućnosti poboljšanja položaja Roma u odgoju i obrazovanju« U: *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica Mlinarević, Maja Brust Nemet, Jozef Bushati). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, str. 63-76.
14. KAUFMANN, Jean-Claude (2006). *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*. Zagreb: Antibarbarus.
15. KUNAC Suzana, KLASNIĆ, Ksenija, LALIĆ, Sara (2018). *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, Zagreb: Centar za mirovne studije.
16. LENGEL KRIZMAN, Narcisa (2003). *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Jasenovac-Zagreb: Spomen-područje Jasenovac.
17. MLINAREVIĆ, Vesnica, KURTOVIĆ, Ana, SVALINA, Nikolina (2015). »Stavovi učitelja o Romima u odgoju i obrazovanju« U: *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica Mlinarević, Maja Brust Nemet, Jozef Bushati). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, str. 233-253..
18. PUSIĆ, Eugen (1995). Identitet-Diverzitet-Kapacitet. *Erasmus-Journal for Culture of Democracy* 11, 2-10.
19. RIZMAN, Rudi (2014). Globalizacija i autonomija. Doprinosi sociologiji globalizacije. Univerza u Ljubljani, Filozofska fakulteta. Zagreb: Politička kultura.
20. SAND, Shlomo (2012). *Kada i kako je izmišljen židovski narod?* Zagreb: MISL.
21. SUPEK, Rudi (1992). *Društvene predrasude i nacionalizam*. Zagreb: Globus.
22. ŠKILJAN, Filip (2010). Stradanje Srba, Roma i Židova u virovitičkom i slatinskom kraju tijekom 1941. i početkom 1942. godine. *Scrinia slavonica*, sv. 10, 341-365.
23. ŠKILJAN, Filip, BABIĆ, Dragutin (2014). Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje – intervjui). *Podravina*, vol. 13, br. 25, 141-159.

24. ŠTEKOVIĆ, Luka (1998). *Romi u virovitičkom kraju*, Beograd: Radnička štampa.
25. VOJAK, Danijel (2005). Romi u Podravini 1880.-1941. *Podravina*, vol. 4, br. 7, 107-124.
26. VOJAK, Danijel (2013). *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb: Romsko nacionalno vijeće-Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj.
27. VOJAK, Danijel, PAPO, Bibijana, TAHIRI, Alen (2015). *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Romsko nacionalno vijeće.
28. VRCAN, Srđan (2003). O političkim iscenacijama stigmatizacije: od folklornih do državno-političkih inscenacija stigmatizacije. U: Grozdanić, Velinka (ur.), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, str. 719-733.

Izvori

1. Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.
2. Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 889. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1996.
3. Popis stanovništva 2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.
4. Popis stanovništva 2011., Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.

Tiskovine

1. Hrvatsko jedinstvo
2. Narodne novine

Internetski izvori

1. Borozan D (2016, 3. veljače), Stari Gradac: Usred noći provalili u kuću, porazbijali je letvom i otjerali romsku obitelj sa šestero djece. Dostupno na <https://www.virovitica.net/stari-gradac-usred-noci-provalili-u-kucu-porazbijali-je-letvom-i-otjerali-romsku-obitelj-sa-sestero-djece/26419/>.
2. www.dzs.hr.
3. www.familysearch.org.

SUMMARY

This paper presents analysis of the interviews carried out in Pitomača with the members of the Roma ethnic community. Specificity of Roma in Pitomača is primarily their significant reduction in number in the last couple of decades. Whilst other destinations in Croatia inhabited by Roma population mark the increase of this ethnic community, especially according to the last census from 2011, this is not the case in Pitomača. The reason for the increase of Roma in Croatia lies in the above-average birth rate and increased freedom of declaration of ethnic belonging with the elapsed time since the war confrontations. The objective of the interviews was to find out from the members of the Roma population themselves why the situation in Pitomača is different, to which extent is ethnomimicry present in the longer time period and how Roma identity is preserved in this settlement of Virovitica-Podravina County. For that purpose we interviewed five (5) members of the Roma ethnic minorities and the interviews lasted some forty minutes. Roma in Pitomača are members of the two groups called Kolompari and Šijaki, and there is a certain level of animosity between them manifested in the social construction of inner Roma stereotypes and prejudice. Life standard of Roma in Pitomača can be considered well above average for this particular ethnic group, which among other reasons contributes to flight of this population from their Roma identity. Although accommodated in their own houses, they have kept the nomadic life style, which corresponds with their occupation (trade, collection of secondary raw material). Some of the members of this population enter public life in the town and county, along with all the difficulties that usually accompany members of national minorities, and especially the members of Roma national minority. The interviews emphasize the problems that emerge from the stereotypes and prejudice about them, resulting in stigmatisation, as well as discrimination of members of this ethnic community. Integration of Roma to Croatian society, especially by means of entering the sphere of education and work, imposes itself as a long-lasting and considerably demanding action for all stakeholders, from the Croatian state and all levels of society to the Roma people themselves, and in Pitomača this process made a greater level of progress in comparison with other Roma destinations in Croatia.